

SZOLNOKI JÓZSEF – KATHARINA ROTERS

A GULYÁSMODERN

THE GOULASH MODERN

Absztrakt

A második világháború után a régió szinte feudális életmódját a kommunista ideológia által meghatározott útra kényszerítették. A hagyományok folytonossága megszakadt, és a ház vette át a föld szerepét, amelyet generációról generációra lehetett örökíteni. Gondolatkísérletünkben a magyar népi kultúrát a hivatalos etnográfia paradigmájától eltérő módon, mintegy azzal ellentétben állva ragadjuk meg. Feltételezésünk szerint a kapart kőporral díszített magyar kocka ház egyszerre volt a klasszikus folklór és a helyi modernitás utolsó nagy korszakának kulcsépülete. Ezt a kettősséget a „gulyásmodern” kifejezéssel illusztráltuk.

Kulcsszavak: *Kádár-kocka építészet, magyar népi kultúra, modernitás, gulyásszocializmus, Kádár-kor*

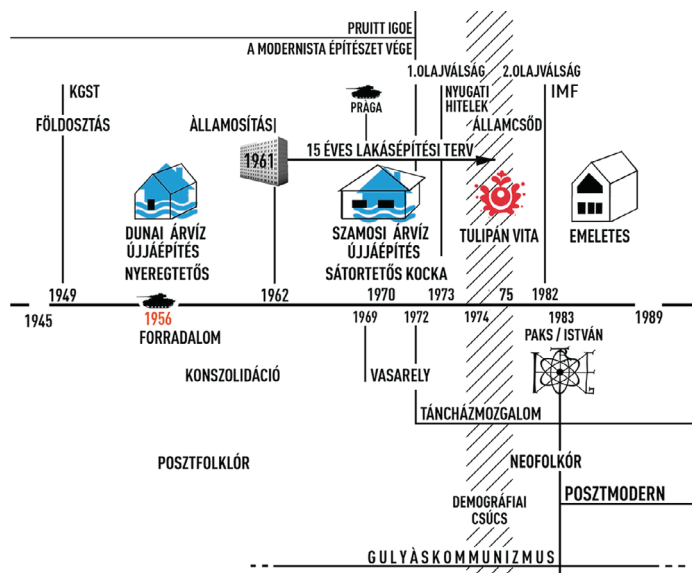
Abstract

After World War II, the almost feudal way of life of the region was forced to follow a path determined by communist ideology. The continuity of tradition was broken, and the house took over the role of land that could be passed down from generation to generation. In our thought experiment, we conceptualise Hungarian folk culture in a way that differs from the paradigm of official ethnography, as if standing in opposition to it. According to our assumption, the Hungarian cube house decorated with scraped stone dust ornamentation was simultaneously the key building of the last great era of classical folklore and local modernity. We coined the term goulash modern to describe this duality.

Keywords: *The Hungarian Cubes, Modernity, Kádár Era, Folk Culture, The Hungarian Goulash Socialism*

„A bomba felrobbant, de nem tett kárt az épületben, sőt, a robbanás helyén egy új ház nőtt ki a földből. Később megállapították, hogy a technikusok fordítva nézték a különböző tervrajzokat, fordítva szerelték be az alkatrészeket, így lett a magyar atombombából építőipari világszabadalom.” (Moldova György: Magyar atom)

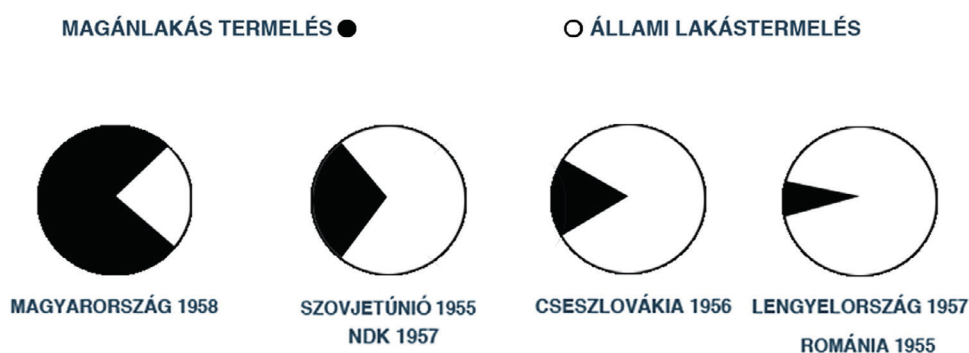
A második világháborút követően a vidék csaknem feudális életvilágát a kommunista ideológia által meghatározott kényszerpályára állították. A hagyomány folytonossága megszakadt, a generációk között örökíthető földvagyton szerepét a ház vette át. Gondolatkísérletünkben a népi kultúrát a hivatalos néprajztudomány paradigmájától eltérő módon, azzal mintegy szembehelyezkedve ragadjuk meg. Feltételezésünk szerint a kapart kőporos ornamentikával díszített kockaház egyszerre volt a klasszikus folklór utolsó nagy korszakának és a lokális modernitásnak a kulcsépülete. E kettősség leírására alkottuk meg a gulyásmodern kifejezést.

1. kép, Szolnoki József: Időtengely. Infografika, 2017

1956 után a helyzetet konszolidálandó, a vezetés fokozni kívánta a jólétet. Az életszínvonal-alku folyamánként a nép hallgatólagosan elfogadta az elnök nevével fémjelzett rendszert, annak minden ellentmondásosságával együtt: kollektív–privát, város–falú, 5 éves terv–hiánygazdaság, népi–modern, népruralom–diktatúra, szocialista tartalom–nemzeti forma. Ez a gyakran paradox komplementerekből álló szuperstruktúra nem lett volna fenntartható az állampolgárok félhivatalos túlélő praktikái nélkül, és ezzel mind a két fél tisztában is volt. A hétköznapi valóság és az ideológia fikciója közötti

ellentét a kettős beszéd technikájának segítségével egyenlítőddött ki. Összemosódtak a kemény és a puha, a privát és a hivatalos, a tiltott és a támogatott, a valóság és az ideológia határai: kettős beszéd és kettős mérce működött. Létezett egy második nyilvánosság és egy második gazdaság. A kettős kódolás a világ dolgait stabil ambivalenciával vonta be. Az ötvenes évek végén a baráti KGST-országok közül egyedül Magyarországon, a „legvidámabb barakkban” épült több magán-, mint állami lakás. 1982-től Magyarország egyszerre volt tagja a hidegháborúban egymásnak feszülő hatalmak központi pénzügyi szervezeteinek, a KGST-nek és az IMF-nek is.

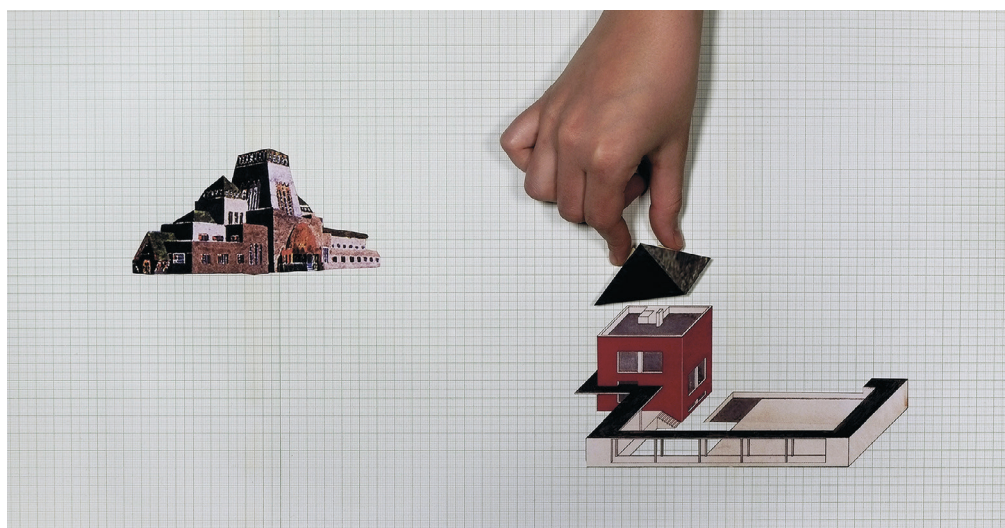
2. kép, Szolnoki József: A lakástermelés arányai azt ötvenes évek végén a baráti országok viszonylatában. Infografika, 2017

Forrás: Majos Máté: A családiház-problémáról – nem utoljára. Valóság, 1961. 5. sz.

„Itt egy régi épület volt. És az le lett bontva 68 márciusban, és októberben költöztünk is. És akkor fogta a papirost, akarom mondani a tervet, lerakta a konyhaasztalra és egy vonalzóval addig nézegette, huzogatta a vonalakat, amíg meg nem lett. És akkor a Papa mondta, hogy legyen így... És amikor színezésre került a sor – ez pár évre rá történt, miután felépült a ház – a kőműves sablonokat hozott, és abból lehetett kiválasztani, hogy melyik mintát kérjük. Mi ezt választottuk. Szüleimnek ez a minta tetszett. Volt körkörös is, de nekik ez tetszett a téglá forma miatt, gondolom. Mert szerették az egyenes dolgokat... Ez a verseny megvolt. Minden gazda más hülyeséget talál ki. A kőművesek meg ráértek ilyenekkel szórakozni... Most megint máshogy van. Most az a modernebb, ha nincs minta rajta. Az egyszerűbb most a szebb? Valami ilyesféle. De most én is egyszerűre csinálnám. Narancs színűre, fehér ablakkal. Az nagyon mutatós lenne.”

¹ SZOLNOKI József, „Then hubby said: that’ll do” in Hungarian Cubes. Subversive ornaments in socialism. Hg. ROTERS, Katharina, Zürich, Parkbooks, 2014, 149.

A vezetés, mivel képtelen volt megbirkózni a reá háruló összes feladattal, a lakhatás problémájának megoldását a kollektív termelés útjára lépett dolgozó parasztra bízta. E feladat elvégzéséhez azonban engedélyeznie kellett az ideológiailag paradox, háztáji magántulajdont is. A „posztparaszt” így a második gazdaságból származó, szürke jövedelméből építette fel új otthonát. Tehát az állami, házyári panelprogram komplementereként, lényegét tekintve kapitalista tőkéből, azaz félig-meddig rendszeren kívül valósult meg a vidéki lakásállomány magánereős modernizációja. A kapart kőporos díszítéssel ellátott sátozott kockaház föliaként terült a rurális tájra, és szinte teljesen felülírta azt. Egy olyan nagyságrendű életszínvonal-emelkedés valósult meg általa, melyhez csak a középkor veremlakásait elhagyó jobbágyainak életminőség-javulása fogható. Ennek ellenére a művelt értelmiség ezzel kapcsolatos véleménye a mai napig egyértelműen negatív, mivel csupán az autentikus paraszti kultúra elpusztításának szimbólumát látja benne. Így a hivatalosan kanonizált modern mellett létezett egy másik, az ismeretlen, a kulturális és ideológiai tabusítás körei mögött rejtőzködő, mostoha-, árnyék- vagy korcs modernitás: a kőporos díszítéssel ellátott sátozott kockaház.

3. kép, ROTERS&SZOLNOKI: Gulyáskommunista apokrif #5. animáció, 0'58"

BAUHAUS100. Ludwig Múzeum, Budapest, 2019

A kocka háztípus a közhiedelemmel ellentétben nem egy hivatalos títüsterv alapján, hanem spontán építészeti kódként terjedt el. Eredetével kapcsolatosan több, egymásnak ellentmondó levezetés is létezik. A legmerészebb ezek közül talán az, amelyik a lovasnomád ősmagyarok sátrát kapcsolja össze a Bauhaus egyik meg nem valósult tervével, Molnár Farkas 1922-es, Vörös kockaházával. A Vörös kockaház (Roter Würfel) konstruktivista

épületterve egy tökéletes, 10 x 10 x 10 méteres élhosszúságú kocka. A tervet a Bauhaus 1923-as weimari kiállításán mutatták be, és a modern építészet egyik ikonikus hivatkozási pontjává vált.

Képzeljük csak el, ahogy a Tőry Emil és Pogány Móric által az 1911-es Torinói Világkiállításra tervezett *Attila palotájának* tetejéről egy kéz átrakja a sátortetőt a Vörös kockaházra. Voilá, kész is van a magyar kocka!

4. kép, Katharina Roters: Hungarian Cubes (Harkány) 2012

A kocka háztípus viszonylag rövid idő alatt, meglehetősen nagy számban készült, hasonló méretű és formájú homlokzatából egy olyan gigantikus vetítövászon jött létre, amely tökéletes felületként szolgált a kulturalizációs folyamatban elnyomottak visszatéréséhez. A kapart kőporos díszítő technika a reneszánsz *sgraffittóig* vezethető vissza, melynek elnevezése az olasz *sgraffiare*, azaz kaparni igéből ered. Szociokulturális gyökerei egészen a jobbágyfelszabadítás előtti időkhöz nyúlnak, amikor a szabad öltözködés, a tulajdonbirtok joga még nem volt magától értetődő. Sőt, a ruházati díszek viselése is tabu volt: „*Korábbi századok ruházati rendszabályai tiltották a parasztoknak a selyem, a bársony, bizonyos prémek használatát, nehogy hasonlónak váljanak a nemesekhez.*”²

² HOFER Tamás, „Három szakasz a magyar népi kultúra XIX-XX. századi történetében” in *Magyarország társadalomtörténete I-II. Szöveggyűjtemény, II. kötet, Magyarország társadalomtörténete 1945-től 1989-ig*, szerk. KÖVÉR György, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, 215–225.

Az 1810-es években az ország nyugati felében újfajta luxus bukkant fel. Színes posztórátétekkel látták el a hétköznapi viselt, jobbágy-szolga státust szimbolizáló szűrőket. A parasztek öntudatra ébredését jelképezte az így létrejött cifraszűr. Feltételezhető, hogy a polgárosodó paraszti réteg a népviselet két világháború közötti részleges feladását, az úgynevezett kivetkőzést a mézeskalács-építészetnek is nevezett elidegenedésmentesítő házdíszítő gyakorlattal, vakolat-szűrhimzéssel (is) kompenzálta. A konszolidáció részeként kezdett lazulni az öltözködésben is az ínséges negyvenes-ötvenes évek kényszerpuritanizmusa. A kőporos díszítés ezzel párhuzamosan, a hetvenes évekre érte el csúcspontját. A kapart kőporos ornamentika a lesüllyedt kultúrjavak elméletének megfelelően jelent meg a huszadik század második felében a magyar agrárproletariátus otthonainak homlokzatán.

5. kép, Katharina Roters: Hungarian Cubes (Szamossályi) 2012

Nehéz lenne pontosan behatározni, hogy a kockaház mikor is ment ki a divatból. Bár 1983 a fridsiderszocializmus viszonylag eseménytelen éveként vonult be a köztudatba, értelmezésünkben azonban éppen ebben az évben léptünk át a posztmodern állapotba, mivel az organikus találkozott a kibernetikus modellel. Január 2-án a Paksi Atomerőmű első blokkját rákapcsolták az országos hálózatra, augusztus 18-án pedig bemutatták az *István, a király* című rockoperát. A következő évtizedben a népviselet újrafeltalálásával kezdetét vette a visszaöltözés, miközben megjelent, majd el is terjedt a személyi számítógép. Mindenki emeletes és – tegyük hozzá – túlméretezett házakat akart építeni. A kilencvenes

évek elejétől a nemes vakolatok megjelenésével véget ért a kőporos házdíszítés, a kockaház, vagyis az ország teljes átépítésének korszaka.

6. kép, Katharina Roters, Szolnoki József: Spontán emlékmű: a kockaház.

Kutatók éjszakája, Re:public Galéria, Pécs, 2014

Fotó: Horváth Gábor

S ezzel meg is érkezünk egy, a még megélt félmúlt és a már történelemmé változtatott múlt között a kulturális emlékezetben sodródó hasadékhöz. Feltűnő, hogy míg a mai életet jellemző információs bőségtől távolodva a félmúlt kockaházával kapcsolatban meglepően hézagosa az ismereteink, addig az etnográfiai távlatokról ismét nagyobb mennyiségű információ áll a rendelkezésünkre. A sodródó hasadék egy olyan dinamikus modell, amely a kortársakat egy bizonyos távolságból követi. A trauma–tabu–vakfolt fogalmi keretben értelmezve, a kockaház éppen most kerül ki egy sodródó hasadék árnyékából. E házak tulajdonosai sok esetben nem csupán passzív megrendelők voltak, hanem a népművészet egyik legfontosabb kritériumának eleget téve, cselekvő szubjektumokként vettek részt az építkezésben, a minták kitalálásában és elkészítésében. A vegytiszta népi kultúra elvesztéséből eredő traumán, illetve az értelmiség ebben való tevékeny részvételéből adódó, büntudatából eredő elfojtás vakfoltján keresztül érthető csak meg a kockaházzal kapcsolatos információs deficit. A házakat díszítő kőporos formanyelv egyszerre volt népi és modern. Naiv, ugyanakkor párhuzamos a kortárs képzőművészet antirealista megfogalmazásaival. A közterület felé forduló kőporos homlokzat a kor egyik legrepresentatívabb kulturális technikája volt. Mégis addig sodródott láthatatlanul a létező és a felfogott között, amíg rá nem vetült egy idegen tekintete. Ezért állította 2014-ben a feje tetejére a korszak népi kultúrájáról a néprajztudomány által hivatalosan kialakított képet írásunk egyik szerzőjének, Katharina Rotersnek a „*Hungarian Cubes. Subversive Ornaments in Socialism*” címen publikált fotóiból épített gerillaskanzen.³

³ *Hungarian Cubes. Subversive ornaments in socialism*, Hg. ROTERS, Katharina, Zürich, Parkbooks, 2014.

7. kép, Katharina Roters: Hungarian Cubes (Székelyzabar) 2008

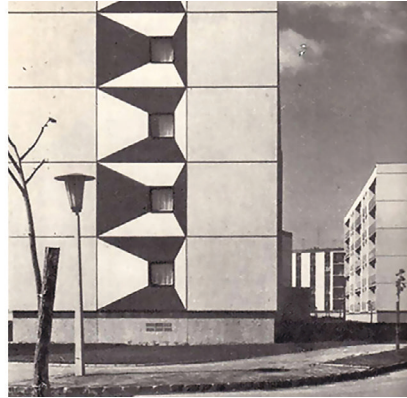
„Ha magyar népművészet színforma gazdagságát nem örököltém volna a véremben, valószínűleg sohasem született volna meg művem lényege, a planetáris folklór. Színpompát, szépséget, vidámságot a világ összes népeinek! Társadalmi művészetről álmodom. Lelkesítő program, megvalósítható, s meg is csináljuk.”⁴

A gulyáskommunizmus Vasarely planetáris folklórján keresztül tette magáévá az antirealista, geometrikus absztrakciót, mutat rá Orosz Márton egy, a bonyhádi zománcművészeti kísérleteket vizsgáló szövegében.⁵

Az első panelen alkalmazott ornamentális díszítés, Pálfi Miklósné és Tillai Ernő 1965-ös pécs-uránvárosi ötemeleteseinek álperspektivikus motívuma már két évvel korábban megjelent egy kockaházon, a Kaposvár melletti Toponáron. Tehát függetlenül attól, hogy tervutasításos vagy spontán keretek között valósult meg a lakóépület, díszítését ugyanaz a logika működtette, ugyanaz a korszellem csapódott le rajta.

⁴ VASARELY, VICTOR, *Színes város. A művészet hétköznapi életünkben*, Budapest, Gondolat, 1983.

⁵ OROSZ MÁRTON, „Planetáris folklór a zománccgyárban” in *Égetett geometria – Zománccművészeti kísérletek Bonyhádon (1968–1972)*, szerk. KOPECZKY RÓNA, Budapest, acb ResearchLab, 2019. 14.

8. kép, Komparáció I. Motívumvándorlás: Álperspektíva

A: Katharina Roters: Hungarian Cubes (Kaposvár-Toponár), 2012

A kapart kőporos minta 1963-ban készült.

B: Az első magyar paneldész, Pécs-Uránváros, 1965. Tervező: Pálfi Miklósné és Tillai Ernő.

Az általunk megvizsgált több mint ezer épületportrét kiértékelve szembetűnő a nagy geometrikus gesztusokkal operáló motívumok Baranya megyei szóródása. A hatvanas évek végén Lantos Ferenc és köre, a későbbi Pécsi Műhely tagjai, a Vasarely-féle társadalmi művészet éthoszának megfelelően, az optikai demokráciának az egész urbánus térre való kiterjesztéséről álmodoztak. Az 1969-ben a bonyhádi zománcgyárban megrendezett első zománc alkotótelepen már ennek megfelelően hajtották végre geometrizáló programjukat. Lantosnak több reprezentatív geometrikus épületzománca is megvalósult. Az egyik ezek közül a kertvárosi óvoda 1971-es épülete Pécsen.

9. kép, Lantos Ferenc: A kertvárosi óvoda fríze, zománcozott acéllemezek, Pécs, 1971

Fotó: ifj. Gyergyádesz László, 1998

A 3T: a tiltott, túrt, támogatott művek és irányzatok Bermuda-háromszögében a falusi lakosság szabadon díszíthette, akár geometrikus mintákkal is otthona közterületre néző homlokzatát. Tehát a posztfolklórban a neoavantgárd képzőművészettel párhuzamosan egy geometrikus fordulat következett be. Ezzel tulajdonképpen az ideológiailag kívánatos szocialista realizmussal szemben egy antirealista irányzat vette át a vezető szerepet az esztétikai csatatéren. A *homo kadicus* optikai tudatalattija kaleidoszkopikusan abszorbált mindent, ami az útjába került. A Vasarely és a Bauhaus modernitás nyomdokain haladó neoavantgárd Pécsi Műhely által meghirdetett optikai demokrácia meg is valósult a kőporos homlokzatok ornamentációján keresztül.

10. kép, Komparáció II. Szigetelés előtt és után

A: Katharina Roters: Hungarian Cubes (Pannonhalma), 2012

Az eredeti díszítés 1970-ben készült.

B: A felújítás utáni állapot 2015-ben

A sors iróniája, hogy amíg az Európai Unió által is támogatott épületszigetelési program következtében a kockaházakról gyorsuló ütemben tűnnek el a díszek, addig a paneleken egy, a kőporos formanyelv logikájához igen közel álló ornamentáció veszi kezdetét. Néhány színnel, túlnyomórészt geometrikus elképzelések mentén valósul meg a planetáris folklór színes városának huszonegyedik századi verziója. Dr. Tari Gábor, a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Kar Rajzi Tanszékének egyetemi docense a következőképpen foglalja össze a panelszínezés menetét:

„A *Dunya* Pályázat első fázisában perspektivikus látványterveket kellett bemutatni, ezek alapján született meg a döntés, de a kivitelezőnek nagyon precíz, méretezett, síknézetű rajzokra is szüksége van, az építési engedélyt is ezek alapján adják ki. Majd következik a próbafestés

megtekintése, melyben a lakosság képviselői is részt vesznek, hogy minden oldalról elfogadott legyen a munka. Az épületszínezés egy veszélyes műfaj, kellemetlen, ha valamilyen apró disszonáns árnyalat jön létre, akkorák a költségek, hogy nem javítható már utólag. Viszont egy kisebb színekártyáról is csak nagy gyakorlattal lehet megállapítani, hogy 5 emelet nagyságban jó lesz-e.⁶

11. kép, Katharina Roters, Szolnoki József: Panel-Szekvencia I. Budapest, 2021

A dilemma továbbra is ugyanaz, mint az előző században volt, amikor 1975-ben az atomváros munkásai számára épített paksi panelek díszíthetősége kapcsán kirobbant a Tulipán-vita:

„Hogyan képzelik a pécsiek, hogy a bús Bauhaus vasbeton banya, emberre emlékeztető tulipánokkal felcícomázva egyszerűen vidám magyar menyecskévé válik? Merő naivitás!”⁷

⁶ HERPAI András, *Barcsay idézetek egy szentendrei panelházon*, Budapest, Építészfórum, 2015. 12. 17. <https://epiteszforum.hu/print/barcsay-idezetek-egy-szentendrei-panelhazon> (Utolsó letöltés 2025. 11. 12.)

⁷ MAJOR Máté, „A családiház-problémáról – nem utoljára”, *Valóság*, 4. évf. 5. szám (1961): 61–69.

Már azt hittük, régen megemésztettük, elfelejtettük, civilizációsan meghaladtuk, túl vagyunk rajta. De egy napon újra felbukkan. A panelszigetelésekkel a velünk élő gulyásmodern válik újra láthatóvá. A rendszerek jönnek-mennek, de úgy látszik, a gulyás örök.

Bibliográfia

- HOFER Tamás, „Három szakasz a magyar népi kultúra XIX-XX. századi történetében” in *Magyarország társadalomtörténete I-II. Szöveggyűjtemény, II. kötet, Magyarország társadalomtörténete 1945-től 1989-ig*, szerk. KÖVÉR György, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, 215–225.
- Hungarian Cubes. Subversive ornaments in socialism*, Hg. ROTERS, Katharina, Zürich, Parkbooks, 2014.
- MAJOR Máté, „A családiház-problémáról – nem utoljára”, *Valóság*, 4. évf. 5. szám (1961): 61–69.
- OROSZ Márton, „Planetáris folklór a zománcgyárban” in *Égetett geometria – Zománcművészeti kísérletek Bonyhádon (1968–1972)*, szerk. KOPECZKY Róna, Budapest, acb ResearchLab, 2019.
- SZOLNOKI József, „Then hubby said: that’ll do” in *Hungarian Cubes. Subversive ornaments in socialism*, Hg. ROTERS, Katharina, Zürich, Parkbooks, 2014.
- VASARELY, VICTOR, *Színes város. A művészet hétköznapi életünkben*, Budapest, Gondolat, 1983.